

STD : 11

વाणिज्य व्यवस्था અને સંચાલન

પાઠ : 6

ધંધકીય વ्यવસ્થાનાં સ્વરૂપો - 2

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

(1) સહકારી મંડળીમાં સભ્ય...

(A) શેરદીઠ મત આપી શકે છે.

(B) સભ્યદીઠ મત આપી શકે છે.

(C) મૂડીના પ્રમાણમાં મત આપી શકે છે.

(D) કાર્યક્ષમતા પ્રમાણે મત આપી શકે છે.

(2) સહકારી મંડળને શાની તાલીમશાળા કહેવામાં આવે છે ?

(A) સેવાની

(B) સમૃદ્ધિની

(C) સરમુખત્યારશાહીની (D) લોકશાહીની

(3) સહકારી મંડળ...

(A) મૂડીપતિઓની સંસ્થા છે.

(B) સભ્યોની સેવાનો હેતુ ધરાવે છે.

(C) નફાનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે.

(D) સદ્ગ્રાહીરીને ઉત્તેજન આપે છે.

(4) સહકારી મંડળીની સ્થાપના માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી
વ્યક્તિએ હોવી જરૂરી છે ?

(A) 10

(B) 20

(C) 30

(D) 50

(5) સભ્યોના આર્થિક ઉત્કર્ષ માટે સેવાને પ્રાધાન્ય આપે છે?

(A) વૈયક્તિક માલિકી

(B) ખાનગી કંપની

(C) જાહેર કંપની

(D) સહકારી મંડળી

(6) સહકારી મંડળી ડિવિડન...

- (A) ચૂકવી ના શકે.
- (B) ગમે તેટલા પ્રમાણમાં ચૂકવી શકે.
- (C) કાયદાને આધીન રહી ચૂકવી શકે.
- (D) રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરીથી ચૂકવી શકે.

(7) આર્થિક વિકાસના એન્જિન તરીકે કોણે ગણ્યાવી શકાય ?

(A) વૈયક્તિક માલિકી

(B) ભાગીદારી પેટી

(C) સહકારી મંડળી

(D) કંપની

(8) ભારતમાં હાલમાં કયો કંપનીધારો અમલમાં છે ?

(A) 1912

(B) 1932

(C) 1956

(D) 2013

(9) કંપની તેના કાર્યની સંમતિ શાના દ્વારા વ્યક્ત કરે છે ?

(A) નામ દ્વારા

(B) સામાન્ય મહોર દ્વારા

(C) આવેદનપત્ર દ્વારા

(D) કૃત્રિમ વ્યક્તિત્વ દ્વારા

(10) કંપની તેના સભ્યોની જવાબદારીનો પ્રકાર કયા દસ્તાવેજમાં જણાવે છે ?

(A) આવેદનપત્ર

(B) નિયમનપત્ર

(C) સભ્યપત્ર

(D) કરારપત્ર

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) સહકારી મંડળીનો અર્થ આપો.
- સમાન આર્થિક હિત અને હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે સમાનતાના ઘોરણે સ્વૈચ્છિક રીતે એકત્ર થયેલ વ્યક્તિઓનું સંગઠન એટલે સહકારી મંડળી.

(2) સહકારી મંડળીમાં વ્યક્તિઓ શા માટે જોડાય છે ?

➤ સહકારી મંડળીમાં વ્યક્તિઓ પોતાના આર્થિક હિતના સંવર્ધન માટે જોડાય છે.

(3) સહકારી મંડળીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કર્યો છે ?

➤ સહકારી મંડળીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સભ્યોની સેવાનો છે.

(4) સહકારી મંડળીને કાયદેસરનું અલગ વ્યક્તિત્વ ક્યારે મળે છે?

➤ સહકારી મંડળીની નોંધણી થતાં તેને તેના સભ્યોથી અલગ કાયદેસરનું વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

(5) કયા પ્રકારની સહકારી મંડળી તેના સભ્યોને રોજબરોજના વપરાશની ચીજો વાજબી કિંમતે પૂરી પાડે છે ?

➤ ગ્રાહકોની સહકારી મંડળી તેના સભ્યોને રોજબરોજના વપરાશની ચીજો વાજબી કિંમતે પૂરી પાડે છે.

(6) સહકારી મંડળીમાં સભ્યદીઠ એક મત એટલે શું ?

➤ સહકારી મંડળીમાં સભ્યદીઠ એક મત એટલે સભ્ય મંડળીમાં ગમે તેટલા શોર ધારણા કરતો હોય છતાં તે એક જ મત આપી શકે છે.

(7) કંપનીને આર્થિક વિકાસનું એન્જિન શા માટે કહે છે ?

➤ કંપની મોટા પાચા પરનાં ખરીદ-વેચાણ અને ઉત્પાદન, વિશાળ મૂડીલંડોળ, આધુનિક યંત્રો, નિષ્ણાતોની સેવા, સંશોધન વરોરને કારણે ઓછા ખરો મોટા પાચા પર ઉત્પાદનના લાભ મેળવે છે. તેથી કંપનીને આર્થિક વિકાસનું એન્જિન કહે છે.

(8) જાહેર અને ખાનગી કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા કેટલા સભ્યો હોવા જોઈએ ?

➤ જાહેર કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા 7 અને ખાનગી કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા 2 સભ્યો હોવા જોઈએ.

(9) કંપનીના સભ્યોની મર્યાદિત જવાબદારી એટલે શું ?

➤ શેરથી મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી તેમણે ધારણા કરેલ શેરની રકમ પૂરતી જ મર્યાદિત હોય છે.

(10) એક વ્યક્તિની કંપની એટલે શું ?

➤ એક વ્યક્તિની કંપની એટલે એવી કંપની કે જેમાં એક વ્યક્તિ સભ્ય તરીકે હોય તેવી ખાનગી કંપની.

(11) SEBIનું પૂર્ણરૂપ આપો.

➤ SEBI એ “Securities and Exchange Board
of India”નું પૂર્ણ રૂપ છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટુંકમાં જવાબ આપો :

- (1) સહકારી મંડળીને લોકશાહીની તાલીમશાળા શા માટે કહે છે?
- સહકારી મંડળીના સંચાલનમાં લોકશાહીને મહત્વ અપાય છે.
 - સહકારી મંડળીમાં સભ્યદીઠ મતાધિકાર હોય છે. તેથી તેમાં મૂડીને નહિ, પરંતુ માનવીને મહત્વ આપવામાં આવે છે.

- વહીવટી સમિતિની ચૂંટણીમાં કોઈ પણ સભ્ય ઉમેદવારી કરી શકે છે. તેમજ વહીવટમાં ભાગ લઈ શકે છે.
- દરેક સભ્યને મત આપવાનો, ચર્ચામાં ભાગ લેવાનો તેમજ પોતાના પ્રતિનિધિને ચૂંટવાનો અધિકાર છે.
- સભ્યો દ્વારા ચૂંટાયેલ કારોબારી સમિતિ લોકશાહી ઠબે મંડળીનો વહીવટ કરે છે.
- તેમાં સભ્યોનું મહત્વ જગવાઈ રહેતું હોવાથી લોકશાહી જીવંત રહે છે.

➤ આમ, સહકારી મંડળી લોકશાહી વ્યવસ્થાના આદર્શ
સિદ્ધાંતોનું રિક્ષણ આપતી તાલીમશાળા છે.

(2) સહકારી મંડળીમાં અસહકારનું નિર્માણ કેવા સંજોગોમાં થઈ શકે છે ?

- જ્યારે સહકારી મંડળીના સભ્યોમાં વફાદારીનો અભાવ હોય તેમજ સભ્યોમાં અંદરોઅંદર કુસંપ, સંઘર્ષ, જીથબંધી કે સ્વાર્થવૃત્તિ જોવા મળે ત્યારે સહકારી મંડળીમાં અસહકારનું નિર્માણ થાય છે.
- તને કારણે સહકારના લાભ મળી શકતા નથી.

(3) સહકારી મંડળી નકાની વહેંચણી કેવી રીતે કરે છે ?

- સહકારી મંડળીનો મુખ્ય હેતુ સેવાનો છે. આમ છતાં, જો આવકનો વધારો થાય ત્યારે આવો નક્કો મંડળીના સભ્યો વચ્ચે કાયદાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને ડિવિડન તરીકે વહેંચવામાં આવે છે.
- બાકી વધતો નક્કો સભ્યો કે સમાજના કલ્યાણના હેતુ માટે વાપરવામાં આવે છે.

(4) કંપની સ્વરૂપમાં માલિકી અને સંચાલન કેવી રીતે જુદાં પડે છે?

- કંપની કાયદા મુજબ કૃત્રિમ વ્યક્તિ છે.
- કંપનીનું સંચાલન શોરહોલ્ડરોએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ કરે છે.
- આવા પ્રતિનિધિઓને સંચાલક કહે છે અને સામૂહિક રીતે તેઓ સંચાલક મંડળ (Board of Directors) તરીકે ઓળખાય છે.
- કંપનીને કાયદાથી અલગ અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કંપની તેના સભ્યોથી અલગ ગણાય છે.
- આમ, કંપનીમાં માલિકી અને સંચાલન બંને અલગ છે.

(5) કંપનીની કોઈ પણ ત્રણ લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો.

- કંપનીનો અર્થ (Meaning of a Company) :
- ચીફ જસ્ટિસ માર્શિલના મતે, “કંપની એ અમૂર્ત, અદશ્ય અને કૃત્રિમ વ્યક્તિ છે કે જે કાયદાની દ્રષ્ટિએ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેની મુખ્ય વિશિષ્ટતા તેનું કાયમી અસ્તિત્વ અને કાયદેસરનું વ્યક્તિત્વ છે.”

- કંપનીધારા 2013 મુજબ, “કંપની એટલે આ કંપનીધારા હેઠળ અથવા અગાઉના કોઈ પણ કાયદા હેઠળ સ્થાપવામાં આવેલ કંપની.”
- કંપની એ કાયદાનું સર્જન છે તે બાબત વ્યાખ્યા દર્શાવે છે.
કંપનીની લાક્ષણિકતાઓ (Characteristics of a Company) :
 1. કાયદેસરનું વ્યક્તિત્વ:
- કંપનીધારા અનુસાર કંપનીની નોંધણી કરાવતાં તેને અલગ કાનૂની વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

- કાયદો કંપનીને તેના શોરહોલ્ડરોથી જુદી એવી સ્વતંત્ર કૃતિમ વ્યક્તિ ગણે છે.
- કંપની પોતાના નામે ધંધાકીય પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે, અદાલતમાં દાવો માંડી શકે છે, કરાર કરી શકે છે, તેમજ કંપની સામે પણ અદાલતમાં દાવો માંડી શકાય છે.

2. કાયમી અસ્તિત્વ :

- કંપનીને કાયદા દ્વારા અલગ વ્યક્તિત્વ અને અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

- કંપનીને તેના સભ્યો કરતાં અલગ અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી સભ્યોનાં મૃત્યુ, નાદારી વરેરેની કંપનીના અસ્તિત્વ પર કોઈ અસર થતી નથી.
- કંપનીનો અંત માત્ર ફડચાની કે વિસજ્જનની પ્રક્રિયા દ્વારા જ આવી શકે છે.

3. મૂડીનું નાના હિસ્સામાં વિભાજન :

- કંપનીની મૂડીને નાના નાના ભાગોમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે, જેને શેર કહેવામાં આવે છે.

➤ લોકો શેર ખરીદીને શેરહોલ્ડર બને છે. શેરની કિંમત પ્રમાણમાં ઓછી હોવાથી અનેક લોકો શેર ખરીદીશકે છે. આથી કંપની વિશાળ પાયા પર મૂડીલંડોળ એકત્રિત કરી શકે છે.

4. શેરની સરળ ફેરબદલી :

- જાહેર કંપનીના શેરની ફેરબદલી સરળતાથી થઈ શકે છે.
- કંપની અને કાયદાની જોગવાઈઓને અનુરૂપ રહીને શેરહોલ્ડર કંપનીના શેરની ખરીદી કે વેચાણ કરી શકે છે.
- શેરની ફેરબદલી એ કંપનીનું મહત્વનું લક્ષણ છે.

(6) કંપનીથી સમાજ અને રાષ્ટ્રને કયા લાભ મળે છે ?

- જહેર જનતા તેમની બચતોનું રોકાણ કંપનીના શેર, ડિબેન્યર,
જહેર થાપણો વગેરેમાં કરે છે. તેથી બચતને પ્રોત્સાહન મળે
છે.
- જહેર જનતાને તેમણે કરેલ રોકાણો પર ડિવિડન અને
વ્યાજની આવક મળે છે.
- કંપની દ્વારા થતા મોટા પાચા પરના ઉત્પાદનના લાભ
સમાજના લોકોને મળે છે.

- કંપનીને કારણે દેશમાં રોજગારીની તકોમાં વધારો થાય છે.
- કેટલીક કંપનીઓ સ્વૈચ્છિક રીતે પોતાના નફાનો અમુક ભાગ કલા, બગ્ગીચા, શાળા-કોલેજ, રમત-ગમત પાછળ ખર્ચે છે.
- કર્મચારીઓને અનેક પ્રકારની સગવડો સ્વેચ્છાએ પૂરી પાડે છે.
- કંપનીઓ દ્વારા કરવેરા પેટે સરકારને કરોડો રૂપિયા ચૂકવવામાં આવે છે, જેનો ઉપયોગ દેશના વિકાસ પાછળ કરવામાં આવે છે.

(7) કંપનીમાં શેરદીઠ મત એટલે શું ?

- કંપનીમાં શેરદીઠ મતાધિકાર હોય છે.
- કંપનીના સભ્યો પાસે જેટલી સંખ્યામાં શેર હોય તેટલા મત તેઓ આપી શકે છે.
- શેરદીઠ મતાધિકારને કારણે, કેટલીક વ્યક્તિઓ જૂથ રચીને કંપનીના સંચાલન પર કાબૂ મેળવે છે અને પોતાની છચ્છા મુજબ કંપનીનું સંચાલન કરાવે છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) સહકારી મંડળીના ફાયદા જણાવો.

➤ સહકારી મંડળીના મુખ્ય ફાયદા (લાભ) નીચે મુજબ છે:

1. સરળ સ્થાપનાવિધિ :

➤ સહકારી મંડળી સ્વૈચ્છિક સંગઠન છે. તેની સ્થાપના માટે કાયદાની કોઈ અટપટી વિધિ અનુસરવી પડતી નથી.

➤ કોઈ પણ 10 કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સાથે મળીને મંડળી રચી શકે છે; તે માટે સહકારી મંડળીના રજિસ્ટ્રાર પાસે નોંધણી કરાવવી પડે છે.

2. કાયમી અસ્તિત્વ :

➤ સહકારી મંડળી એ કાયદા દ્વારા નોંધાવેલ કોર્પોરેટ સંસ્થા છે.

➤ સહકારી મંડળીઓના કાયદા દ્વારા સહકારી મંડળીની નોંધણી થતાં મંડળીને તેના સભ્યોથી જુદું સ્વતંત્ર કાનૂની અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

- સભ્યોનાં રાજીનામાં, મૃત્યુ કે નાદારીને કારણે તેના અસ્તિત્વ પર કઈ અસર થતી નથી.
- તેના અસ્તિત્વનું સાતત્ય જગવાય છે. પરિણામે તે લાંબું આયુષ્ય ધરાવે છે.

3. ખુલ્લું સભ્યપદ :

- સમાન હિત ધરાવતી કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની મરજુશી સહકારી મંડળીનું સભ્યપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

➤ તે માટે ધર્મ, જ્ઞાતિ, જતિ કે ગરીબ-તવંગારના ભેદભાવ હોતા નથી.

4. સભ્યોની મર્યાદિત જવાબદારી :

➤ સામાન્ય રીતે સહકારી મંડળીમાં સભ્યોની જવાબદારી તેમણે ખરીદેલા શેરની રકમ પૂરતી મર્યાદિત હોય છે.

➤ મંડળીનું દેવું ચૂકવવા સભ્યોની અંગત મિલકતો જવાબદાર ગણાની નથી.

5. સરકારી સહાય :

- સહકારી મંડળીને સભ્યલક્ષી અને સમાજલક્ષી કાર્યો કરવા માટે નાણાકીય મદ્દ આપવામાં આવે છે.
- સરકાર સહકારી મંડળીને કરવેરામાં રાહત, લોન, ગ્રાન્ટ, સબસિડી અને નાણાકીય સહાય આપે છે.

6. લોકશાહી વહીવટ :

- સહકારી મંડળીમાં વ્યક્તિદીઠ મતાધિકાર હોય છે. બધા સભ્યોના અધિકારો સરખા છે.

- મંડળીમાં નિર્ણયો બહુમતીથી લેવાય છે.
- દરેક સભ્યને ચૂંટણીમાં જીભા રહેવાનો, મત આપવાનો, ચર્ચામાં ભાગ લેવાનો અને પોતાના પ્રતિનિધિ ચૂંટવાનો અધિકાર છે.
- સભ્યોએ ચૂંટેલ 'વ્યવસ્થાપક સમિતિ' કે 'કાર્યવાહક સમિતિ' મંડળીનો વહીવટ ચલાવે છે.
- આમ, સહકારી મંડળીનો વહીવટ લોકશાહી ફેબ્રુઆરી થાય છે.

7. ઓછો વહીવારી ખર્ચ :

- સહકારી મંડળીનું સંચાલન કરકસરયુક્ત હોય છે.
- સભ્યો માનદ સેવા આપે છે. તેથી સંચાહન ખર્ચ કરે છે.
- મંત્રીએ જાહેરાત ખર્ચ કરવી પડતી નથી.

8. નિશ્ચિત ગ્રાહકવર્ગ :

- સહકારી મંડળીમાં મોટે ભાગે સભ્યો જ ગ્રાહકો હોય છે.
- સભ્યો નિશ્ચિત હોય છે, તેમને વસ્તુઓનું વેચાણ કરવામાં આવે છે.

9. વેપારી સંસ્થાઓ સામે સબળ હરીકું :

- વેપારી સંસ્થાઓ ઘણી વાર વધુ નફો મેળવવા માટે લેળસેળ,
છેતરપિંડી, કળા બજાર વગેરે કરે છે.
- સહકારી મંડળી તેના સભ્યોને આર્થિક શોખણા માંથી મુક્તિ
અપાવે છે.
- તે સભ્યોના આર્થિક ઉત્કર્ષ, સામાજિક અને આર્થિક ન્યાયની
ખાતરી આપે છે.

- તે વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી ગેરરીતિઓથી મુક્ત હોવાથી વેપારીઓ સામે સબજ હરીક તરીકે ટકી શકે છે.
- 10. સમાજ માટે કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ :
 - સહકારી મંડળી પોતાના નફા અને અનામત ભંડોળમાંથી અમુક રકમ સમાજ-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ પાછળ ખર્ચે છે. જેમ કે; દવાખાનાં, શાળાઓ, બાગ – બગીચાની, વ્યવસ્થા, મજૂર-કલ્યાણ વગેરે.
 - તે ઓછા મૂલ્યે કે વિનામૂલ્યે તબીબી નિદાન કેમ્પ યોજે છે.

11. લોકશાહીની તાલીમશાળા :

- સહકારી મંડળીમાં મૂડી કરતાં માનવીને વધુ મહત્વ આપવામાં આવે છે.
- તેનું સંચાલન લોકશાહી ફેબે થાય છે. તેમાં સભ્યોનું મહત્વ જગત્વાર્થ રહેતું હોવાથી લોકશાહી જોવા મળે છે.
- આમ, સહકારી મંડળી લોકશાહી વ્યવસ્થાના આદર્શ સિદ્ધાંતોનું શિક્ષણ આપતી તાલીમશાળા છે.

12. સભ્યોનો આર્થિક ઉત્કર્ષ અને વિકાસ :

- સહકારી મંડળી તેના સભ્યોને આર્થિક શોષણમાંથી મુક્તિ અપાવે છે અને તેમના આર્થિક હિતનું રક્ષણ કરે છે.
- ઉત્પાદકો અને ગ્રાહકો વચ્ચેના મધ્યસ્થીઓને ફૂર કરી ગ્રાહકોનું થતું આર્થિક શોષણ અટકાવે છે.
- દા. ત., ગ્રાહકોની સહકારી મંડળી સભ્યોને રોજિંદા વપરાશની ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓ યોગ્ય કિંમતે પૂરી પાડે છે.

- ઉત્પાદકોની સહકારી મંડળીઓ સભ્યોને કાચો માલ, સાધનો, ઓજારો વગેરે વાજબી ભાવે પૂરાં પાડે છે.
- નાના ઉત્પાદકો મંડળીને કારણે સરળતાથી ઉત્પાદનની પ્રવૃત્તિ કરી પોતાની આર્થિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે.
- ખાંડ, ફુધ, ચર્મ, કપાસ વગેરે ક્ષેત્રે સહકારી મંડળીઓએ અભૂતપૂર્વ વિકાસ સાધ્યો છે.

(2) સહકારી મંડળીની મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ કરો.

➤ સહકારી મંડળીની મુખ્ય મર્યાદાઓ (જેરલાભો, જેરફાયદા)

નીચે મુજબ છે :

1. મૂડીની મર્યાદા :

➤ સહકારી મંડળીમાં વધુ મૂડી એકઠી કરવાનું મુશ્કેલ છે.

➤ મંડળી આર્થિક રીતે નબળા લોકોની બનેલી હોવાશી, શેરની ઓછી ડિંમત હોવાશી, સભ્યદીઠ મતાધિકાર હોવાશી કોઈને વધુ શેર ખરીદવાનું આકર્ષણ રહેતું નથી.

➤ પરિણામે ધંધાદારી વ્યવસ્થાનાં અન્ય સ્વરૂપોની સરખામણીમાં મંડળીમાં પ્રમાણામાં ખૂબ ઓછી મૂડી એકઠી થઈ શકે છે.

2. કાર્યક્ષમ વહીવટનો અભાવ :

➤ સહકારી મંડળીનો વહીવટ સભ્યોના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા થાય છે.

➤ જેમની પાસે વિરિષ્ટ જ્ઞાન, ધંધાકીય અનુભવ, વિરિષ્ટ વહીવટી આવડત અને સમયનો અભાવ જોવા મળે છે.

- આ બધાં કારણોને લીધે મંડળીના વહીવટમાં કાર્યક્ષમતાનો અભાવ જોવા મળે છે.
- વળી જીથબંધી અને અંગત હિતને કારણે ગેરવહીવટ જોવા મળે છે.

3. રાજકીય હસ્તક્ષેપ :

- સહકારી મંડળી પર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવવા માટે વિવિધ રાજકીય પક્ષો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે પ્રયત્ન કરતાં હોય છે.

- જ્યારે મંડળીના વહીવટમાં રાજકીય હસ્તક્ષેપ થાય ત્યારે મંડળીનું ધંધાકીય સ્વાતંત્ર્ય જોખમાય છે અને લોકશાહી મૂલ્યો જોખમાય છે.
- સહકારી મંડળીને વધુ પડતી સરકારી સહાય મળતી હોવાથી તે સરકાર પર આધાર રાખતી થઈ જાય છે.

4. સભ્યો વચ્ચે અસહકાર :

- સહકારી મંડળીના સભ્યો વચ્ચે કુસંપ, મતલેદ, સંઘર્ષ,
જીથબંધી, વિખવાદ કે સ્વાશી વૃત્તિને કારણે સરકારી
સંસ્થામાં અસહકારનું વાતાવરણ સર્જીય છે.
- મંડળીમાં લોકશાહી ફલે ચૂંટણી હોવાશી પક્ષાપક્ષીનું
ઝેર ફેલાય છે.

➤ સહકારી મંડળી સમાન હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓનું સંગઠન હોવા છતાં અને સહકારની ભાવના ગમે તેટલી ઉમદા હોય છતાં સરકારના અપેક્ષિત લાભો મળી શકતા નથી.

5. કાર્યપ્રેરણાનો અભાવ :

➤ સહકારી મંડળીના સંચાલકો માનદ સેવા આપતા હોવાથી કે તેમને અપૂરતું વેતન મળતું હોવાથી તેઓમાં ઉત્સાહનો અભાવ જોવા મળે છે.

➤ મંડળીને નક્કો થાય કે ખોટ જાય તની સાથે તેમને
સંબંધ ન હોવાથી સંચાલકોમાં તેમનું કાર્ય સારી રીત
કરવા માટે જરૂરી પ્રેરણા અને ધગશાનો અભાવ જોવા
મળે છે.

(3) કંપનીના પ્રકારો સમજાવો.

કંપનીના પ્રકારો

(A) ખાસ

કાયદા દ્વારા

અસ્તિત્વમાં

આવતી

કંપની

(B) સહ્યસંખ્યાની

દ્રષ્ટિએ

(C) વર્ચ્યુસ્લની

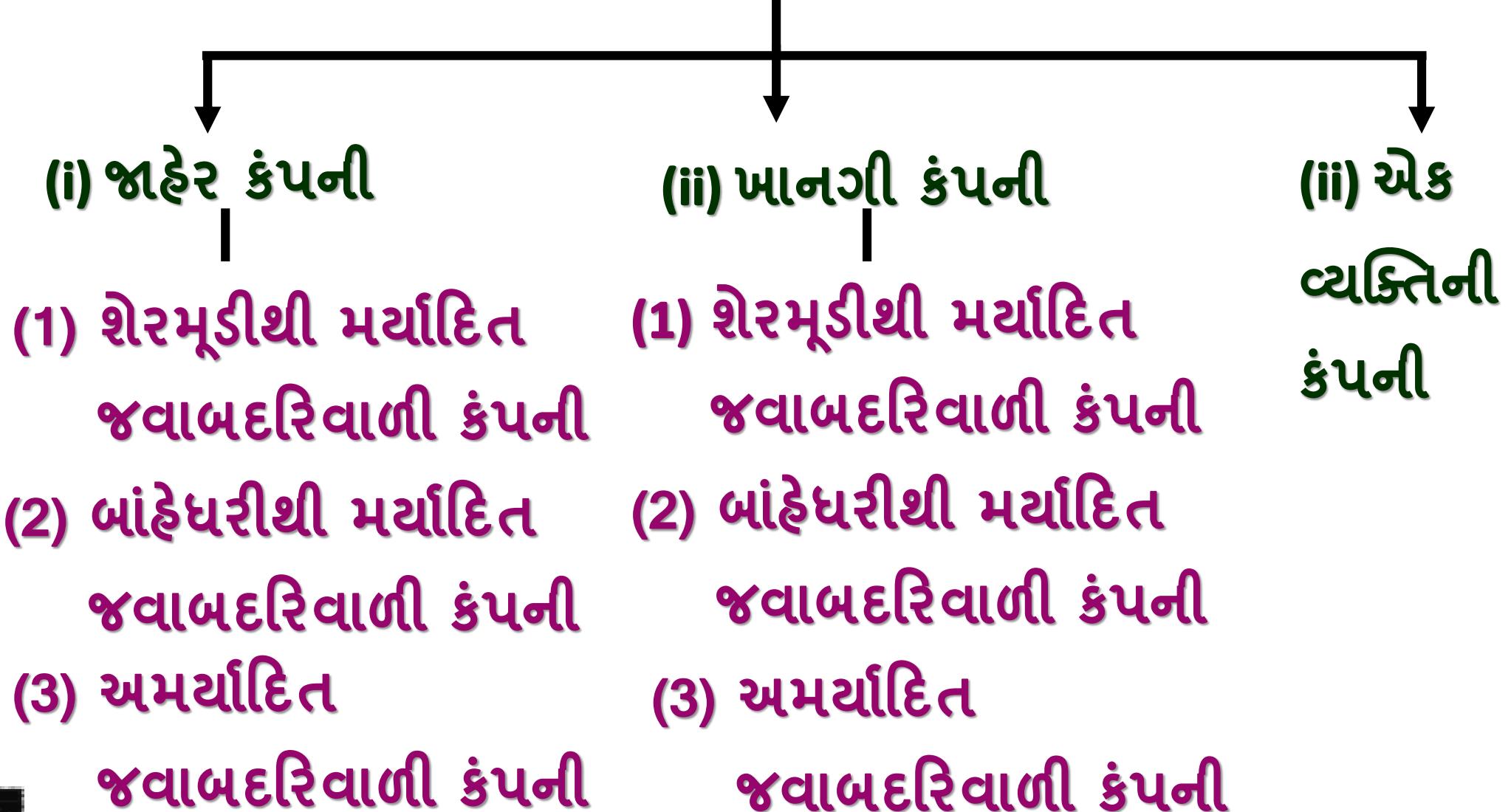
દ્રષ્ટિએ

(D) નોંધણીના

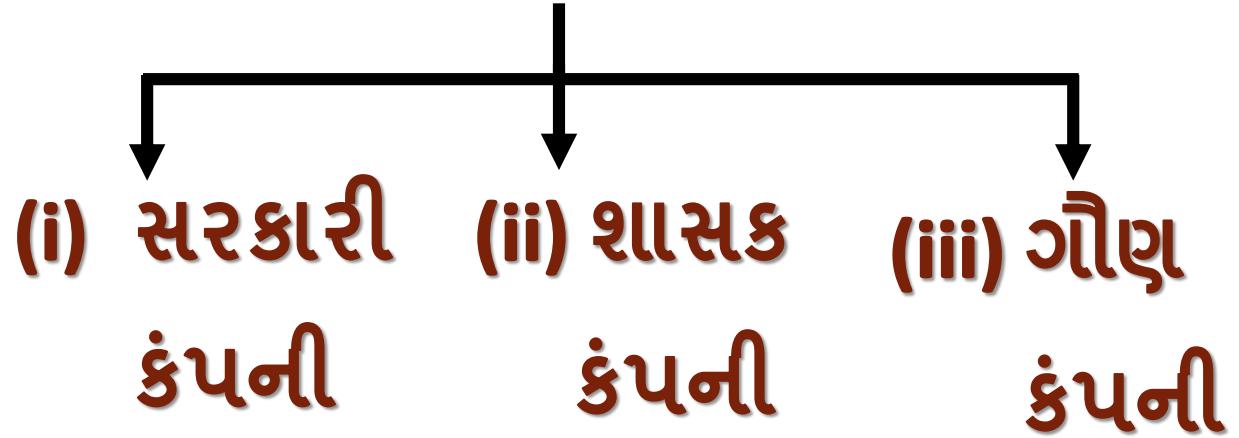
સ્થાનની

દ્રષ્ટિએ

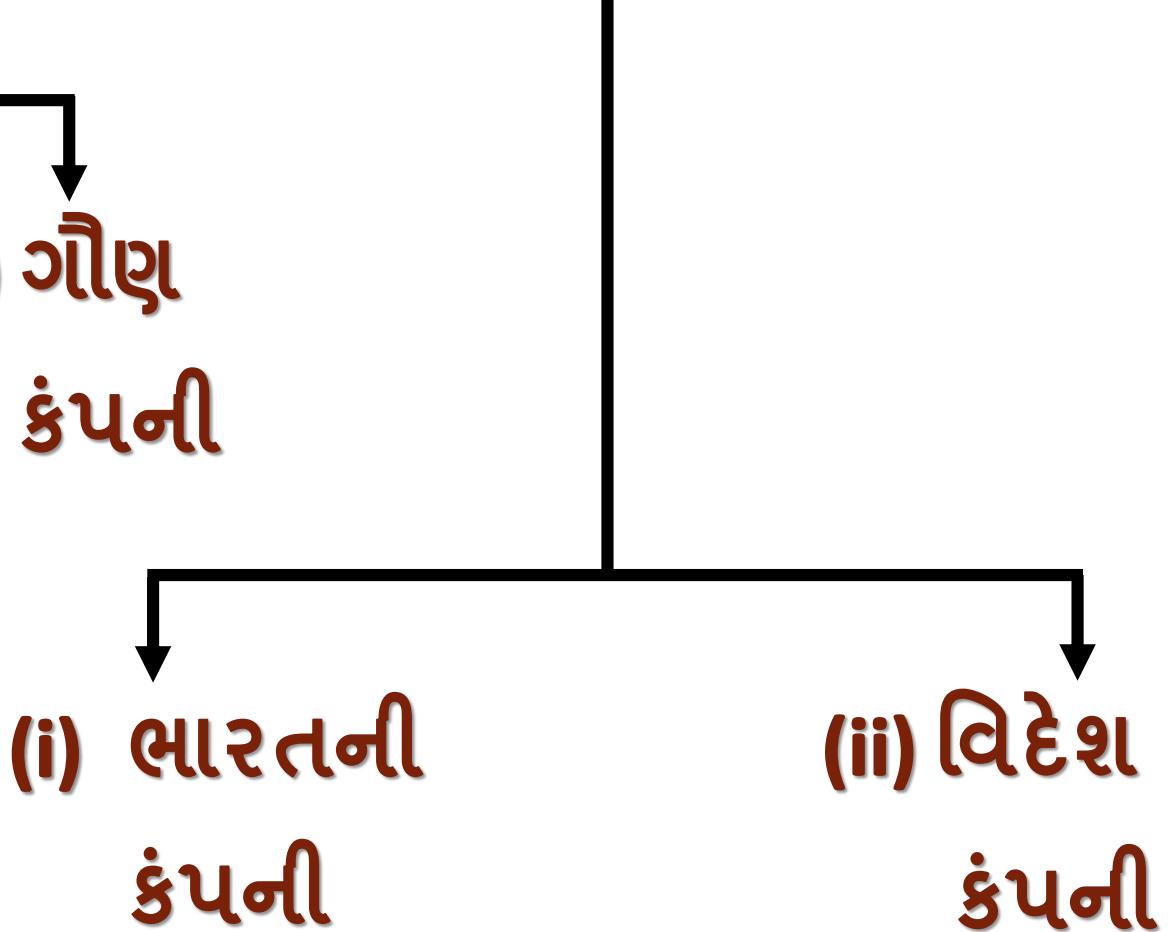
(B) સભ્યસંખ્યાની દર્શાવો

(C) વર્ચ્યુલની દ્રષ્ટિઓ

(D) નોંધણીના સ્થાપની દ્રષ્ટિઓ

(A) ખાસ કાયદા દ્વારા અસ્તિત્વમાં આવતી કંપની

(Statutory Company) :

- સંસદ કે વિધાનસભાના ખાસ કાયદા દ્વારા
અસ્તિત્વમાં આવે છે. એ.ટ., રિજર્વ બેન્ક ઓફ
ઇન્ડિયા, લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા.

(B) સભ્યસંખ્યાની દૃષ્ટિએ (From the View Point of Number of Member) :

(I) જાહેર કંપની (Public Company) :

➢ કંપનીધારા અનુસાર જે કંપની ખાનગી કંપની નથી તે જાહેર કંપની છે. જેમાં ઓછામાં ઓછા સાત સભ્યો જરૂરી છે. વધુમાં વધુ સંખ્યા ઉપર કોઈ નિયંત્રણ નથી. આ કંપની તેના શોર અને ડિબેન્ચર ખરીદવા માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપી શકે છે.

- શેરની ફેરબદલી ઉપર નિયંત્રણ નથી. જહેર કંપનીના સભ્યોની જવાબદારીની દૃષ્ટિએ ત્રણ પ્રકારો છે :
 - (1) શેરમૂડીથી મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :
- કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી તેમણે કંપનીના ખરીદેલા શેરની દાર્શનિક કિંમત પૂરતી જ મર્યાદિત હોય છે. આ કંપનીએ તેના નામના છેડે 'લિમિટેડ' (Limited) શબ્દ લખવો પડે છે.

(2) બાંહેધરીથી મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :

➤ કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી તેમણે આપેલી બાંહેધરીની રકમ પૂરતી મર્યાદિત હોય છે. કંપનીના વિસર્જનના સંજોગોમાં સભ્યએ આપેલ બાંહેધરીની રકમ ચૂકવવી પડે છે.

(3) અમર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :

➤ આ પ્રકારની કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી અમર્યાદિત હોય છે. કંપનીની મિલકતો કરતાં દેવાં વધી જાય તો સભ્યો અંગત રીતે જવાબદાર બને છે.

➤ કંપનીના વિસર્જનના સંજોગોમાં સભ્યોએ તેમની અંગત મિલકતોમાંથી હિસ્સો આપવો પડે છે.

(II) ખાનગી કંપની (Private Company) :

➤ ખાનગી કંપની એટલે એવી કંપની કે જેના સભ્યોની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી 2 અને વધુમાં વધુ 200 સુધી મર્યાદિત હોય છે. ખાનગી કંપનીના શેરની ફેરબદલી ઉપર નિયંત્રણ હોય છે. જહેર જનતાને તેનાં શેર કે ડિબેન્યર ખરીદવાનું આમંત્રણ આપી શકતી નથી.

➤ ખાનગી કંપનીના સભ્યોની જવાબદારીની દૃષ્ટિએ ત્રણ
પ્રકારો છે :

(1) મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :

➤ સભ્યોની જવાબદારી તેમણે ખરીદેલા શેરની દાર્શનિક કિંમત
પૂરતી જ મર્યાદિત હોય છે. મર્યાદિત જવાબદારીવાળી
ખાનગી કંપનીએ તેના નામને છેડે 'પ્રાઇવેટ લિમિટેડ' (Private
Limited) શબ્દો લખવા પડે છે.

(2) બાંહેધરીશી મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :

➤ કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી તેમણે આપેલી બાંહેધરીની રકમ પુરતી મર્યાદિત હોય છે. વિસજ્ઞના સંજોગોમાં સભ્યએ આપેલ બાંહેધરીની રકમ ચૂકવવી પડે છે. કંપનીએ તના નામને છેડે 'પ્રાઇવેટ' શબ્દ લખવો પડે છે.

(3) અમર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની :

➤ કંપનીના સભ્યોની જવાબદારી અમર્યાદિત હોય છે.
કંપનીની મિલકતો કરતાં દેવાં વધી જાય તો સભ્યો
અંગત રીતે જવાબદાર બને છે. કંપનીના વિસર્જનના
સંજોગોમાં સભ્યોએ તેમની અંગત મિલકતોમાંથી
હિસ્સો આપવો પડે છે. આ કંપનીએ તેના નામમાં
'પ્રાઇવેટ' શબ્દ લખવો પડે છે.

(III) એક વ્યક્તિની કંપની (One Person Company) :

➤ એક માણસની કંપની એટલે એવી કંપની કે જેમાં એક વ્યક્તિ સભ્ય તરીકે હોય. એક વ્યક્તિની (ખાનગી) કંપની, કંપનીમાં સંચાલક હોય તેવા એક સભ્ય સાથે કરાર કરી શકે છે. એક વ્યક્તિની કંપનીમાં આવી વ્યક્તિની લેખિત સંમતિ જરૂરી છે. ઉપરાંત કંપનીની નોંધણી વખતે આવેદનપત્ર અને નિયમનપત્ર કંપની રજિસ્ટ્રાર સમક્ષ રજૂ કરવા પડે છે. એક વ્યક્તિની કંપનીની રચનાની જોગવાઈ 1956ના કંપનીધારામાં ન હતી.

➤ પરંતુ 2013ના કંપનીધારા અનુસાર ખાનગી કંપની એક વ્યક્તિની કંપની હોઈ શકે.

(c) વર્ચ્યસ્વની દૃષ્ટિએ (From the View Point of Domination) :

(I) સરકારી કંપની (Government Company) :

➤ જે કંપનીની ભરપાઈ શવેલી મૂડીના ઓછામાં ઓછા 51 % મૂડી (1) કેન્દ્ર સરકાર અથવા (2) રાજ્ય સરકાર અથવા (3) એકથી વધુ રાજ્ય સરકારો અથવા (4) કેન્દ્ર સરકાર અને એક કે એકથી વધુ રાજ્ય સરકારો સાથે મળીને ધરાવતી હોય તેને સરકારી કંપની કહે છે.

➤ ઇ.ટ., અશોક હોટલ્સ લિમિટેડ, ભારત હેવી ઇલેક્ટ્રિક્સ
લિમિટેડ (BHEL), મહાનગર ટેલિફોન નિગમ લિમિટેડ (MTNL).

(II) શાસક કંપની (Holding Company) :

➤ કોઈ એક કંપની બીજી કંપનીના 50 % કરતાં વધુ શેર
ધરાવતી હોય અને કંપનીના બહુમતી સંચાલકોની નિમણૂકનો
અધિકાર ધરાવતી હોય તો તેને શાસક કંપની કહે છે.

(III) ગૌણ કંપની (Subsidiary Company) :

➤ ગૌણ કંપની એટલે એવી કંપની કે (1) જે કંપનીના 50 % થી વધુ શેર શાસક કંપની ધરાવતી હોય અને (2) જે કંપનીમાં બહુમતી સંચાલકોની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર શાસક કંપનીનો હોય તે ગૌણ કંપની.

(D) નોંધણીના સ્થાનની દૃષ્ટિએ (From the View Point of

Place of Registration) :

(I) ભારતીય કંપની (Indian Company) :

➢ જે કંપનીની નોંધણી ભારતમાં, ભારતીય કંપનીધારા હેઠળ કે સંસદે પસાર કરેલા ખાસ કાયદા હેઠળ શઈ હોય તેવી કંપનીને ભારતીય કંપની કહે છે. ભારતીય કંપની જાહેર કંપની, ખાનગી કંપની કે સરકારી કંપની હોઈ શકે.

(I) ભારતીય કંપની (Indian Company) :

➢ જે કંપનીની નોંધણી ભારતમાં, ભારતીય કંપનીધારા હેઠળ કે સંસદે પસાર કરેલા ખાસ કાયદા હેઠળ થઈ હોય તેવી કંપનીને ભારતીય કંપની કહે છે. ભારતીય કંપની જાહેર કંપની, ખાનગી કંપની કે સરકારી કંપની હોઈ શકે.

(II) વિદેશી કંપની (Foreign Company) :

➢ જે કંપનીની નોંધણી ભારત બહાર થઈ હોય, જેની રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ ભારતમાં ન હોય અને જેનું ધંધાનું સ્થળ ભારતમાં હોય તેને વિદેશી કંપની કહે છે.

પ્રશ્ન 5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) સહકારી મંડળીનો અર્થ સમજાવી તેની લાક્ષણિકતાઓ વર્ણવો.

➤ સહકારી મંડળી એ સ્વૈચ્છિક ધંધાકીય વ્યવસ્થાનું સ્વરૂપ
છ. જેમાં પરસ્પર સમાન હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓ સ્વેચ્છાએ
જોડાય છ. વ્યક્તિઓ પોતાનો નિશ્ચિત હેતુ પાર પાડવા માટે
સહકારી મંડળીની રચના કરે છ. સહકારી મંડળીનો ઉદેશ સભ્યો
વચ્ચે પરસ્પર સહકાર સાધીને સભ્યોના આર્થિક હિતનું સંવર્ધન
સાધવાનો છ.